

UOT 37.012

PANDEMİYA ŞƏRAİTİNDƏ UNİVERSİTETDƏ TƏDRİS PROSESİNİN DİSTANT FORMADA TƏŞKİLİNİN ƏSAS PRİNSİPLƏRİ

¹HÜSEYNOV ZƏFƏR QAFAR oğlu

²HEYDƏROVA MƏFTUN NİZAMİ qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, 1, 2-dosent
meftun.heyderova.82@mail.ru; huseynov_zq@mail.ru

Açar sözlər: *distant təhsil, distant təhsil texnologiyaları, distant təhsilin xüsusiyyətləri, onlayn auditoriya, sinxron və asinxron dərs, distant təhsilin təşkili formaları.*

2020-ci ilin mart ayından koronavirus (COVID-19) pandemiyasının yayılması ilə əlaqədar müxtəlif sahələrdə müəyyən müddət fasilələr yarandı. Təbii haldır ki, yaranan bu vəziyyət təhsil sistemindən də yan keçmədi. Dünyada, eləcə də Azərbaycanda təhsili yeni formatda - distant təhsil formatında davam etmək barədə qərar qəbul edildi. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev “Microsoft” şirkətinin rəhbərliyi və nümayəndələri ilə 16 iyun 2020-ci il tarixdə keçirilən videokonfrans zamanı bildirmişdir: “... Pandemiya ilə əlaqədar bu vəziyyət bizi məcbur edir ki, təhsil, distant təhsil məsələlərinə yeni bucaqdan baxaq. Baxmayaraq ki, mövcud vəziyyətə özümüzü uyğunlaşdırmaq üçün bizim çox vaxtımız olmadı, lakin müəyyən addımlar atılmışdır”. Cənab Prezidentin bu sözləri deməyə əsas verir ki, qarşıdakı illərdə ölkəmizdə distant təhsil sisteminin yaradılması və inkişafı gündəmin əsas məsələlərindən olacaqdır.

Azərbaycanda distant təhsil “Təhsil haqqında” yeni Qanunun təsdiq edildiyi 19 iyun 2009-cu il sənədində təsbit olunmuşdur. Həmin qanunun 13-cü maddəsinə əsasən, əyani və qiyabi təhsil formaları ilə yanaşı, distant (məsafədən) təhsil təhsiləlmə forması kimi qəbul olunub. **Distant təhsil**-tədris prosesinin elektron, telekommunikasiya, program-texniki vasitələr əsasında təşkil olunduğu formadır. Distant təhsil öyrədən və öyrənən arasında əlaqəni telekommunikasiya və kompüter şəbəkələri vasitəsi ilə operativ, müntəzəm dialoq, əks-əlaqə əsasında, uzaq məsafədən həyata keçirir. Son onilliklərdə dünya təhsil məkanında distant təhsil texnologiyaları intensiv inkişaf etmişdir. Ölkəmizdə də bu təhsil formasının təbii və inkişafı üçün xüsusi bir istiqamət müəyyən edilməli, elmi və metodiki proqram hazırlanmalı və nəhayət distant təhsilin inkişafı və formalaşması üçün vəsait ayrılmalıdır. [1]

“Distant təhsil” (“дистанционное обучение”, “distance education”) termini pedaqoji ədəbiyyatlarda hələ tam olaraq öz yerini tapmayıb və “məsafədən təhsil” (“дистантное образование”, “distanteducation”), “məsafədən öyrənmə” (“дистантное обучение”, “distant learning”) kimi variantlara da rast gəlinir. Lakin bütün hallarda hansı termindən istifadə olunmasından asılı olmayaraq, birmənalı şəkildə məsafədən təhsil nəzərdə tutulur. Pandemiya ilə əlaqədar olaraq hazırda ali məktəblərdə tətbiq olunan tədris formasına – “tədris prosesinin distant formada təşkili və aparılması” kimi baxmaq olar.

Koronavirus pandemiyasının ali təhsil sistemində göstərdiyi təsir ölkədən ölkəyə fərqlənir və dünyanın müxtəlif bölgələrində özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir. Bununla əlaqədar olaraq, universitetlər qısa müddətdə bir çox aktual məsələləri həll etmək məcburiyyətində qaldılar: məsafəli təhsilin hansı formalarla aparılması; bunun üçün hansı texniki vasitələrdən istifadə etmək; materialın tələbələr tərəfindən mənimsənilməsinə necə qiymətləndirmək; buraxılış imtahanlarının necə keçiriləcəyi və s.

Azərbaycan təhsilinin əsas məqsədi dövlət qarşısında öz məsuliyyətini dərk edən, vətənpərvərlik və azərbaycançılıq ideyalarına sadıq olan, müstəqil, yaradıcı vətəndaş və şəxsiyyət

tərbiyə etmək, materialist dünyagörüşə, nəzəri və praktik biliklərə malik, məntiqi, yaradıcı və tənqidi təfəkkürlü kadrlar (mütəxəssislər) yetişdirməklə yanaşı, gəncləri kollektivçiliyə, ictimai həyata və əmək fəaliyyətinə hazırlamaqdan ibarətdir. [2]

İctimai həyatda və mədəniyyətdə baş verən dəyişikliklər mütəxəssis hazırlığı sisteminin yenidən qurulmasını, zəruri sosial və peşəkar səriştələrə sahib bir şəxsin hazırlanmasını həyata keçirən təhsildə yeni texnologiyaların inkişafını tələb edir. Yeni informasiya texnologiyalarının inkişafı ilə informasiya xidmətlərinin çeşidi genişlənir, vahid global informasiya və təhsil məkanının formalaşması üçün şərait yaranır. Bu baxımdan təhsil sistemi dəyişir. [3]

Cəmiyyət əsas biliklərə və praktiki bacarıqlara sahib bir insan tələb edir; yüksək səviyyədə yaradıcı və analitik düşüncə, şəxsi problemlərin həllində konstruktiv axtarış bacarıqlarına sahib olmaq; yaradıcı özünütəşkil etməyə qadir olmaq. Gənclərin çoxu təhsil almağın onların yüksək sosial və peşə statusu qazanmasına, həyatda uğur qazanmasına və səriştəli mütəxəssis olmasına kömək edəcəyinə şübhə etmir.

Tələbələrin olduğu mühiti və zamanı nəzərə alaraq distant tədrisi təşkil etmək günümüzün ən aktual məsələlərindəndir. Onlayn auditoriya tamamilə yeni bir dəyişənin tənliyə daxil olmasına bənzəyir. Və yaxud, sanki xarici bir ölkədə sürücülük etməyə çalışsınız. Necə sürməyi bilirsiniz, necə öyrətməyi bildiyiniz kimi, lakin yolu tanımadığınızdan və yol nişanlarının bilmədiyiniz bir dildə olduğundan gedəcəyiniz yerə çatacağınızdan əmin deyilsiniz. Təqdim etdiyimiz məqalədə universitetdə keyfiyyətə əsaslanan məsafədən ali təhsilin təşkili - müvafəqiyətli onlayn təlim və müəllimlərə kömək edəcək bəzi məsələlərə “Yol qaydalarına” toxunmaq istədik.

Distant təhsil tələbələrini məkan və zaman baxımından müəllimədən uzaq olduqları müstəqil təhsil prinsipinə əsaslanan yeni təhsil prosesinin təşkili kimi başa düşülür. Onun mahiyyətini öyrənməni öyrədənə, digər öyrənmənlərlə, məzmunla və özü ilə əlaqəsi təşkil edir. [4]

Distant təhsilin *sinxron* və ya *asinxron* formada təşkil etmək mümkündür:

Sinxron- Distant təhsilin sinxron formasında hadisələr real olaraq təhsil müəssisəsi ilə təhsil alanlar arasında canlı bağlantı ilə həyata keçirilir, yəni müəllim videokonfrans təşkil edir və tələbələrə birlikdə canlı onlayn dərs keçir.

Asinxron- Bu halda təhsil alan şəxs təhsil zamanını və məkanını özü seçir. Yaddaşa köçürülmüş dərs vasitələri internet səhifəsində yerləşdirildikdən sonra tələbə istədiyi vaxt onunla tanış olur. Təhsilin bu formasında müəllim şagirdlərə təhsil üçün hazır onlayn kurslar, təqdimatlar, dərslilər və multimedia materialları verir. Bu zaman istifadə olunan vasitələr: çat və ya ani mesajlaşma, dərsin audio və video yazısı, e-mail, forum, blog, webinar və s.

Distant tədrisin həyata keçirilməsi üçün yalnız bilik əhəmiyyət kəsb etmir. Tələbələrin öyrənilən biliyi konkret problemləri həll etmək üçün tətbiq etmək bacarığı, bilik əldə etməyin yolları və müxtəlif vəziyyətlərdə uğurla istifadəsi, həmçinin məsuliyyətli əsaslandırılmış qərarlar qəbul etmək bacarığı daha önəmlidir.

Bu baxımdan hər hansı bir fənni tədris edərəkən mövzunun günün tələbinə uyğun kontekstdə olması ən vacib şərtlərdən biridir.

Distant təhsili həyata keçirmək üçün aşağıdakılar vacibdir:

1. Təlim məqsədlərinə əsaslanan modul quruluşu;
2. Hər modulda standart plan (proseslər) (Böyük sürpriz olmamalıdır);
3. Planlar tələbələrin yerinə yetirəcəyi fəaliyyət və ya tapşırıqları ehtiva etməlidir (oxumaq, izləmək, cavablamaq, dərc etmək və s.). Burada nəzərə almaq lazımdır ki, tələbələr təkidirlər və onların istiqamətləndirilməyə ehtiyacları vardır;
4. Planlar çox açıq və aydın olmalıdır;
5. Hədəflərə fərqli yollarla gedilməlidir (səs, video, mətn və s.).

Tədrisin məqsədləri hər zaman diqqətə alınmalıdır. Hər bir müəllimin əvvəlcədən planının olması çox önəmlidir. Dərslərin müddəti qısa olmalı, 30-90 dəqiqəni keçməməlidir. Müəllim açıq-

aydın qaydalar müəyyən edib tələbələrə əvvəlcədən məlumatlandırmalıdır. Dərsə başlamazdan əvvəl interneti, kameranı və mikrofonu mütləq yoxlamaq lazımdır.

Müəllim sadəcə muhazirə deməməlidir. Qısa muhazirələr töbii ki yaxşıdır, amma tələbələrin dərslərdə iştirakını təmin etmək vacibdir. Bunun üçün sual-cavabdan, anket sorğudan və s. istifadə etmək, müzakirələr və debatlar aparmaq, tələbələrin performansını qiymətləndirmək, onların rəylərini dinləmək, təqdimatlarını müzakirə etmək olar.

Bundan başqa, vizuallıqdan istifadə etmək vacibdir. Əgər müəllim yalnız ekrandakı mətnləri oxuyarsa tələbənin diqqətini dərslərinə yönəldə bilməz. Tələbələrə video və audio paylaşmağa hazır olmaları barədə xəbərdarlıq etmək və onların mümkün qədər bir-biri ilə ünsiyyətinə icazə vermək lazımdır.

Müəllim tələbələrə alternativ əlaqə vasitəsinə sahib olmalıdır. O, istifadə etdiyi vasitələrlə nələr edə biləcəyini kəşf etməli, yeni tədbiqlərə açıq olmalıdır. Dərs zamanı paylaşılacaq fayllar və ekran öncədən açıq saxlanılmalıdır. Bu zaman bütün ekranı deyil, sadəcə müvafiq pəncərəni açıq saxlamaq məqsədəuyğundur. Dərslər qeyd edilməli və tələbələrin asanlıqla əldə edə biləcəkləri şəkildə paylaşılmalıdır. [5]

Müəllim yalnız sinxron fəaliyyətlərə əsaslanan tədris prosesi tərtib etməməli, asinxron fəaliyyətlərə də malik olmalıdır. Belə ki, sinxron və asinxron öyrənmə ilə əlaqəli texnologiyalar tələbə-müəllim qarşılıqlı fəaliyyətinin keyfiyyətini və tələbə fəallığını artırır ki, bu da təlim nəticələrinin yaxşılaşdırılması üçün vacib şərtidir. Bu sayədə tələbələr müəllimlərlə müntəzəm və tez-tez əlaqə qura biləcəklər.

Sinxron və asinxron dərslərin müsbət və mənfi cəhətlərinə toxunmaq. Bunun üçün aşağıdakı kimi cədvəl tərtib etmişik:

	Sinxron		Asinxron
Sıx əlaqə	Çeviklik (eyni zaman)	+	Gecikmiş rəy
Vaxtında rəy	Texnologiya asılılığı		Daxili motivasiya tələbi
Dərs hissi	Fərdi ehtiyacları ödəyə bilməmək		Daha çox idrak iştirakı
Daha az təcrid hissi	Müəllimin bacarıqlarına bağlılıq		Təcrid hissi
Anlaşılmaqlıqlara yol verilməməsi		Fayda-xərc	Dizaynın diqqət tələb etməsi
		Böyük qruplara xitab	

Bütün bunlar göstərir ki, müəllim distant tədrisdə bələdçidir. Bununla bağlı fakültələrdə müəllimlər üçün təşkil oluna biləcək təlim kurslarına da xüsusi ehtiyac vardır. Distant tədrisin təşkilində müəllim-tələbə qarşılıqlı əlaqəsi spesifik bir xarakter daşıyır və bu qarşılıqlı əlaqə tələbələrin ənənəvi - auditoriyada üz-üzə öyrənməsi ilə müəllim və tələbə arasındakı qarşılıqlı fəaliyyətdən daha fərqli olduğundan bu təlim xüsusi bir təlim olmalıdır. Bu məqsədlə fakültələrdə müəllim heyətinə məsafədən dərs vermək və tələbələrə işləmək üçün xüsusi təlimlər keçilməlidir. [6]

Bəs distant tədrisin keyfiyyətli olması daha hansı faktorlardan asılıdır? Bu faktorları aşağıdakı kimi bölmək olar:

1. Dərsin məqsədi və strukturu, texnoloji vasitələrin tələbəyə izahı;
 2. Hansı bilik və bacarıqların necə öyrəniləcəyi və qiymətləndiriləcəyi;
 3. Dərs vəsaitlərinin və texnologiyanın dərslərin məqsədinə uyğunluğu;
 4. Interaktivliyin məqsədəuyğunluğunun necə təmin olunması;
 5. Universitetin müəllimə və tələbəyə necə texniki dəstək göstərməsi.
- Distant təhsil də təcrübə əsaslı təhsil imkanı yarada bilər. Qədim Çin filosofu Konfutsinin dediyi kimi "Desən unudaram, göstərsən yadımda qalar, özüm etsəm başa düşərəm" prinsipinə

əsasən texnologiya ilə pedaqogikamı birləşdirmə imkanı mövcud şəraitdə daha uğurlu təhsilə sahib olmağa imkan yarada bilər.

Bəs təcrübə əsaslı distant təhsil necə təşkil olunmalıdır? Belə dərslərin təşkilini biliyin əldə olunması, başa düşmə, tətbiq, təhlil, mühakimə, qurmaq-yaratmaq kimi mərhələlərə bölmək olar.

Biliyin əldə olunmasını təmin etmək üçün müəllim nəzəriyyə ilə tələbələrə tanış etməli, yeni metodlar öyrətməlidir. Bunun üçün müxtəlif interaktiv qrafiklərdən, qısa videolardan və animasiyalardan istifadə etmək və müxtəlif saytlara istinad etmək olar. Qısa sual-cavab, video təqdimatla interaktivliyi təmin edərək tələbəni əsas və yeni terminlərlə tanış etmək mümkündür.

Tələbələrin tədris olunan materialı başa düşmələri üçün onlara nəzəriyyənin izahı zamanı onun necə yaranması, nəticələrinin əhəmiyyəti və hansı mənanı kəsb etməsi barədə məlumat vermək lazımdır. Lazım gələrsə bu məqsədlə interaktiv cədvəllərdən də istifadə etmək olar.

Tələbələrə ara-sıra verilən düşündürücü suallar, onların sifahi və ya yazılı interaktiv cavabları, qısa tapşırıqlar mənimləməni anlamağa müəllimə kömək edəcəkdir. Hətta tələbələrdən nəticələri öz sözləri ilə izah etməyi istəməklə müəllim dərslərin məqsədinə çata bilər.

Bundan başqa, tələbə öyrəndiklərinin harada və ya hansı sahələrdə tətbiq oluna biləcəyi haqqında biliklərə sahib olmalıdır. Onlar öyrəndiklərini təhlil etməyi bacarmalıdır. Beləliklə, müəllim qarşıya qoyduğu məqsədə çatacaqdır.

Sonda tələbələrin mühakiməsi üçün şərait yaradılmalı, onların fikri dinlənilməlidir. Tələbələrə keçilən mövzu üzrə yeni araşdırma aparmaları tapşırıla bilər ki, bu da onların sərbəst işləmə və tətbiq etmə qabiliyyətini inkişaf etdirəcəkdir.

Unutmayaq ki, verilən təhsilin keyfiyyəti müəllimdən və onun imkanlarından asılıdır. Hər kəs üçün uyğun olan universal bir yanaşma yoxdur. Hər bir müəllim öz dərslərini və ya mövzusunun ekspertidir və hansı metodun onun dərslərinə yararlı olub-olmayacağından ondan daha yaxşı heç kim bilə bilməz. Bu gün müəllim olaraq hər birimizin əsas məqsədi davamlı öyrənmə sistemi yaratmaqdan daha çox pandemiya vəziyyətində təhsilin davam etməsi üçün tələbələrin dərs vəsaitlərini əldə etmələrinə və müəllimlərlə sürətli əlaqə yaratmalarına imkan yaratmaq olmalıdır.

Beləliklə, distant təhsilin uğurlu təşkil üçün həm universitetin, həm müəllimin və həm də tələbənin müəyyən faktorlara uyğun olması vacibdir. Belə ki, universitetdə keyfiyyət standartları qurulmalı və texniki infrastrukturun keyfiyyəti təmin olunmalıdır. Müəllimin texniki treyningi təşkil olunmalı və maddi-mənəvi həvəsləndirmələr tətbiq olunmalıdır. Müəllimlərin texniki bilikləri yüksək olmalı və ehtiyac olarsa onlara texniki yardım göstərilməlidir. Tələbələrə texnologiyadan hansı məqsədlə istifadə edilməsi haqqında məlumat, interaktiv və ünsiyyətli təhsil imkanı və tətbiqi bacarıqların verilməsi təmin olunmalıdır.

Nəticə olaraq qeyd olunanları ümumiləşdirsək, bu gün universitetlərdə keyfiyyətli distant təhsil proqramlarının təbiiqinə ehtiyac vardır. Buna distant təhsil proqramlarının tədris planında və təlimində keyfiyyəti təmin etməklə, tələbələrə dəstək xidmətləri göstərməklə, müəllim heyətinə məsafədən təhsilin yenilikçi tədris metodlarını öyrətməklə, tədqiqat mədəniyyəti təşviq etmək məqsədi ilə texniki dəstək verməklə, çoxsaylı qiymətləndirmə yollarını qəbul etməklə nail olmaq olar.

ƏDƏBİYYAT

1. Əhmədov H. Azərbaycanda distant təhsilin perspektivləri. Respublika. 26 dekabr, 2013, 6. s.
2. Orucov K.C., Niyazova A.A., Əskərov A.B. Təhsil davamlı inkişafın mühüm komponenti kimi // Sumqayıt Dövlət Universiteti. Elmi xəbərlər. Sosial və humanitar elmlər bölməsi. c.16, №1. Sumqayıt: SDU, 2020, s.82-87; <https://elibrary.ru/item.asp?id=43169135>
3. Aslantaş T. Uzaktan Eğitim, Uzaktan Eğitim Teknolojileri ve Türkiye'de Bir Uygulama. 2014.
4. Atayev Q.N., Orucov S.K. Distant təhsil: forma, texnologiya, vəzəzimat // Sumqayıt Dövlət Universiteti. Elmi xəbərlər. Sosial və humanitar elmlər bölməsi. c.13, №4. Sumqayıt: SDU, 2017. s.87-91

5. <https://journal.edu.az/en/article/101-basic-models-and-methods-distance-learning>
6. Васильев В. Дистанционное обучение: деятельностный подход. Дистанционное и виртуальное обучение. №2. 2004. 6-7 с.

РЕЗЮМЕ
ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ ОРГАНИЗАЦИИ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА
В УНИВЕРСИТЕТЕ В ДИСТАНЦИОННОЙ ФОРМЕ В УСЛОВИЯХ ПАНДЕМИИ

Гусейнов З.Г., Гейдарова М.Н.

Ключевые слова: дистанционное образование, технологии дистанционного обучения, особенности дистанционного обучения, онлайн-аудитория, синхронные и асинхронные уроки, формы организации дистанционного обучения.

В статье раскрывается сущность дистанционного образования, рассматриваются его основные понятия, модели и характеристики. При этом обосновывается актуальность использования дистанционных технологий в обучении, показываются пути реализации программ дистанционного обучения для успешной организации качественного дистанционного образования, которое сегодня очень востребовано в вузах. Основное внимание уделяется особенностям использования технологий дистанционного обучения в организации учебного процесса в вузах.

SUMMARY
BASIC PRINCIPLES OF ORGANIZING THE EDUCATIONAL PROCESS
AT THE UNIVERSITY IN THE CONTEXT OF A PANDEMIC IN A REMOTE FORM
Huseynov Z.G., Heydarova M.N.

Key words: distance education, distance education technologies, features of distance education, online audience, synchronous and asynchronous lessons, forms of organization of distance education.

The article clarifies the essence of distance education, discusses its basic concepts, models and characteristics. At the same time, the urgency of using distance technologies in teaching is substantiated, shown the ways of implementing distance learning programs for the successful organization of high-quality distance education, which is in great demand today in universities. The main attention was paid to the features of the use of distance learning technologies in the organization of the educational process in universities.

Daxilolma tarixi:	İlkin variant	06.04.2021
	Son variant	29.04.2021